

ЛІТЕРАТУРА:

1. А.С. Макаренко Избранные произведения. Т.1. – Киев: «Радянська школа», 1983, – 515 с.
2. Романовский, В.С. Михайличенко, Л.М. Грень. Педагогіка успіху. Підручник – Харків: ХПІ, 2011, 367 с.
3. Мечников И.И. Этюды оптимизма. – М.1988, с. 128 – 314.
4. Нечепоренко Л.С. Педагогіка майстерності. Монографія. Харків: ХНУ, 2009, с. 27-164.
5. Бех І.Д. Виховання особистості: У2 – кн.: Наук. Видання. – К.Либідь, 2003. – 280 с.
6. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання. – Київ, 1998. – 203 с.

УДК 378.147:159.923

**НАВЧАЛЬНО–ПІЗНАВАЛЬНА МОТИВАЦІЯ
ОСОБИСТОСТІ: ПСИХОЛОГО – ДИДАКТИЧНИЙ АСПЕКТ**

Молчанюк О.В., Бабакіна О.О.

У статті автори розглядають психолого-дидактичний аспект навчально-пізнавальної мотивації особистості.

Розкрито зміст понять «мотив», «мотивація», «мотиваційна сфера», визначено механізми розвитку мотивації й запропоновано класифікацію мотивів.

Ключові слова: мотив, мотивація, мотиваційна сфера.

В статье авторы рассматривают психолого-дидактический аспект учебно-познавательной мотивации личности.

Раскрыто содержание понятий «мотив», «мотивация», «мотивационная сфера», определены механизмы развития мотивации и предложена классификация мотивов.

Ключевые слова: мотив, мотивация, мотивационная сфера.

In this paper the author discusses the psychological – pedagogical aspect of teaching and learning motivation of the individual.

Reveals the meaning of «motive», «motivation», «motivational sphere», the mechanisms of motivation and classification of motives.

Keywords: motive, motivation, motivational sphere.

Мотивація до навчання – одна із головніших умов реалізації навчально-виховного процесу. Вона не тільки сприяє розвитку інтелекту, але і є рушійною силою удосконалення особистості в цілому. Формування мотивації у учнів та студентів до навчально – пізнавальної діяльності є однією з головних проблем сучасної освіти. Її актуальність обумовлена оновленням змісту навчання, постановою завдань формування у особистості прийомів самостійного набуття знань, пізнавальних інтересів, життєвих компетенцій, активної життєвої позиції.

Мотивація як процес зміни станів і відносин особистості ґрунтується на мотивах або конкретних спонуканнях, причинах, що примушують особистість діяти тим, або іншим чином. У них взаємопов'язані потреби та інтереси, прагнення, переконання, домагання, властивості особистості, емоції та багато іншого. З огляду на це мотиви – дуже складні утворення, динамічні системи, за допомогою яких здійснюється аналіз й оцінювання альтернатив, вибір, прийняття рішень.

Проблема мотивації вивчалася такими дослідниками, як Л.С. Виготський, О.Н. Леонтьєвим, Л.І. Божович, А. Маслоу, К. Роджерс та іншими, які розкрили зміст таких понять, як «мотив», «мотивація», «мотиваційна сфера», визначили механізми розвитку мотивації й запропонували класифікацію мотивів.

З метою визначення механізмів формування мотивації у дітей в школі, та студентів у вищому навчальному закладі сучасному педагогу слід у першу чергу вдало характеризувати основні категорії мотивації навчання до яких належать: мотиви, мотивація, мотиваційна сфера, навчально-пізнавальний мотив.

Мета статті – теоретично обґрунтувати психолого-дидактичний аспект навчально-пізнавальної мотивації особистості.

Навчально-пізнавальна діяльність формується в процесі всього життя людини. Дитина не народжується зі сформованим, розвиненим

мисленням, готовим до пізнання. Навчальна діяльність жадає від особистості цілком визначених пізнавальних навичок і умінь.

Вивчення принципів формування навчально-пізнавальної діяльності необхідно не стільки для теоретичного обґрунтування проблеми дослідження, скільки для її практичного застосування.

У психології під терміном «мотив» розуміють не тільки усвідомлену потребу, або предмет потреби, але й проводять ототожнення із власною потребою особистості [5]. До мотиву науковці відносять інстинкти, потяги (у західній психології – драйви), потреби, емоції, установки, ідеали.

Філософський енциклопедичний словник визначає «мотив» як рушійну силу, спонукальну дію» [7, с. 277].

У психологічному словнику мотив визначається, як:

1) спонукання до діяльності, пов'язане із задоволенням потреб суб'єкта;

2) предметно-спрямована активність певної сили;

3) матеріальний, або ідеальний предмет, що спонукує й визначає вибір напрямку діяльності;

4) усвідомлювана причина, що лежить в основі вибору дій і вчинків особистості [4].

О.Н. Леонт'єв вважає, що «мотив» це психічне утворення, реальний, або уявлений, предмет потреби, який спонукує й спрямовує на себе діяльність. Термін «мотив» ужитий не для визначення потреби, а для визначення того об'єктивного, у якому ця потреба конкретизується в даних умовах і на що спрямована діяльність яка збуджує її.

Згідно Л.І. Божович, мотиви можуть виступати у якості предметів зовнішнього світу, ідей, почуттів й переживань, тобто у всьому, у чому знайшла втілення потреба [2, с. 41-42]. Це визначення мотиву поєднує в єдине ціле енергетичну, динамічну й змістовну його сторони. У нашому дослідженні зазначене визначення мотиву, ми будемо вважати провідним.

Загальний системний аналіз мотиваційної сфери особистості дозволяє дослідникам класифікувати мотиви за різними ознаками у залежності: а) від характеру участі в діяльності (ступінь розуміння, реально діючі мотиви, за О.Н. Леонт'євим); б) від часу (довжини) діяльності (далека, або коротка мотивація, за Б.Ф. Ломовим);

в) від соціальної значимості (соціальні й вузькоособисті, за П.М. Якобсоном); г) від факту включення в саму діяльність, або перебування поза нею (широкі соціальні й вузькоособистісні мотиви, за Л.І. Божович); д) мотиви певного виду діяльності, наприклад, навчальної діяльності; е) від характеру спілкування (ділові й емоційні, за П.М. Якобсоном).

Розрізняють мотиви:

а) *зовнішні й внутрішні* мотиви стосовно діяльності. Зовнішніми називають мотиви, що спонукають певну діяльність, але не пов'язані з нею. Мотиви, безпосередньо пов'язані із самою діяльністю, називають внутрішніми. Зовнішні мотиви спрямовані на досягнення поставленої мети, результату діяльності, а внутрішні – на процес діяльності;

б) *усвідомлювані й неусвідомлювані мотиви*, коли суб'єкт знає, заради чого ним здійснюється дана діяльність, а іноді помиляється у своїх спонуканнях;

в) *діючі мотиви*, коли суб'єкт розуміє заради чого слід виконувати певну діяльність.

Зовнішні мотиви поділяються на: а) суспільні (альтруїстичні – зробити добро, мотиви боргу й обов'язку); б) особистісні (мотиви оцінки успіху – робота заради оцінки, самоствердження, благополуччя – для запобігання неприємностей).

Внутрішні мотиви поділяються на:

а) процесуальні (інтерес до процесу діяльності); б) результативні (інтерес до результату діяльності, у тому числі пізнавальний інтерес); в) мотиви саморозвитку (заради розвитку будь – яких якостей, здібностей).

Інтерес у даному контексті розуміють як потребу в емоційних переживаннях, що задовольняються в діяльності.

Дослідники вказують на взаємозв'язок мотивів і цілей, виділяють у структурі людської діяльності їх розбіжність, вважають цей факт генетично вихідним для людської діяльності, а збіг розглядають як вторинне явище, як результат усвідомлення мотивів, що перетворює мотиви – у цілі. Відповідно до теорії діяльності, ціль вказує на проміжний результат діяльності, здійснення якого виступає як необхідна умова досягнення кінцевого результату – «мотиву» .

Отже, цілеуворення, тобто вибір цілі, може виступати як вибір за собу. Сама ціль може стати мотивом, але тоді дія перетворюється в ді-

яльність, тобто відбувається «перетворення мотиву на ціль» [5, с. 304]. Під час аналізу даного механізму О.Н. Леонтьєв розмежовує діяльність і дію. Слід усвідомлювати, чим є для людини зазначений процес: дією, або діяльністю. Як зазначає О.Н. Леонтьєв, відповісти на це питання одразу неможливо – потрібний психологічний аналіз, спрямований на виявлення мотиву [5, с. 291]. Якщо предмет процесу є спонукальним джерелом, то для людини даний процес виступає діяльністю, тому що в ній особистість знаходить задоволення пізнавальними потребами – потреба довідатися, зрозуміти, усвідомити для себе що-небудь. Якщо в ієрархії мотивів домінує прагнення одержати високу оцінку за зроблений процес, то процес виступає дією в структурі діяльності у формі підготовки. Відзначимо, що досліджуваній матеріал здобуває в цьому випадку значимість у зв'язку з одержанням оцінки, предмет дії виступає у свідомості людини як його ціль. Особистість має бути мотивованою не тільки результатом, але самим процесом навчальної діяльності. Тільки у такому випадку ми будемо говорити про мотив власного росту, самовдосконалення, розвитку власних здібностей.

Вивчення й виділення функцій мотиву пов'язані з визначенням і розумінням його сутності. О.Н. Леонтьєвим і його послідовниками виділені дві функції мотивів: спонукання й змістоутворення і відповідно до них дві групи мотивів – стимулюючі й змістоутворюючі. «Змістоутворюючі мотиви надають діяльності особистісний зміст, інші супутні з ними мотиви відіграють роль спонукальних факторів (позитивних або негативних), іноді емоційних, афективних, позбавлених змістоутворюючої функції. Це мотиви – стимули» [5, с. 202]. Варто помітити, що таке розходження відносно, тому що в структурі конкретної діяльності мотив може виконувати функцію змістоутворення, або ж функцію додаткової стимуляції. Теоретичні дані, одержані в ході вивчення змістоутворюючої функції, дозволяють розглядати мотив, як глибоко особистісне утворення.

Слід зазначити, що відносно поняття «мотив» більш широким є поняття «мотивація».

Поняття «мотивація» розглядається багатьма психологами (О.Н. Леонтьєвим, С.А. Рубінштейном, В.Г. Асєєвим, Л.І. Божович та ін.), але в різних аспектах. У зв'язку із цим трактування зазначеного поняття є різним. Концепції мотивації, відноситься тільки до людини

і з'явилися в першій третині ХХ століття. Однієї з них є теорія мотивації К. Левіна. Потім роботу продовжували представники гуманістичної психології (А. Маслоу, К. Роджерс).

Мотивацію можна розглядати: 1) як цілеспрямоване спонукання; 2) як процес спонукання, реалізації до дії й у поведінці, емоціях, інстинктах; 3) як внутрішню причину дії й поведінки людини.

За С.Л. Рубінштейном «мотивація» є детермінацією діяльності зсередини особистості, або «ієрархічна організація всієї системи спонукань» [6, с. 286].

В.Г. Асєєв зауважує, що за загальним визнанням, мотивація містить у собі всі види спонукань: мотиви, потреби, інтереси, прагнення, цілі, бажання, мотиваційні установки (або диспозиції), ідеали. Всі ці мотиваційні явища автор поєднує терміном «спонукання» [1, с. 7].

При розгляді механізмів мотивації ми орієнтуємося на поняття «психологічний механізм» О.Н. Леонтьєва [5], тобто суб'єктивний опис (або відбиття на суб'єктивному рівні) об'єктивних процесів і явищ, що розвертаються в природі людської взаємодії з навколишнім середовищем. Психологічний механізм мотивації можна розглядати, як відбиття в психіці фізіологічних, фізичних, соціальних і інших об'єктивних факторів, закономірностей людської взаємодії з навколишнім світом. Мотиваційний механізм – це система психофізіологічних, психічних і соціальних передумов мотивації, як спрямованого спонукання людської поведінки й діяльності [5]. У людини немає природної зумовленості до розвитку властиво людських мотиваційних відносин, однак вони можуть виникнути внаслідок цілеспрямованого їхнього формування, виховання.

Одним з механізмів, що забезпечують розвиток мотивації, є наслідування. За своїм походженням воно відноситься до природних механізмів, але забезпечує розвиток мотивації у вільному напрямку. Це значить, що на його основі, або з його допомогою можна впливати на формування й розвиток мотивації. Розрізняють ситуативне наслідування – повторення, і властиво мотиваційне наслідування, що засноване на емоційному враженні. Наслідування забезпечує формування нових навичок, умінь, знань, сприяючи цим розвитку пізнавальної сфери дитини й формуванню мотивації.

Механізм мотиваційного наслідування припускає не байдужість до емоційних відносин інших людей і готовність запозичити, розділити ці відносини. У результаті мотиваційного наслідування відбувається зміна відносин індивіда до явищ світу.

Мотивацію як просту сукупність мотивів, пов'язаних з будь-якою конкретною діяльністю, або актом поведінки, варто відрізнити від мотиваційної сфери особистості людини, що теж являє собою певну сукупність мотивів. За Л.С. Виготським, мотиваційна сфера людської свідомості охоплює бажання й потреби, інтереси й спонукання, афекти й емоції. Мотиваційна сфера характеризується сукупністю мотивів, що представляють собою ієрархічну динамічну мотиваційну систему. У цій системі потреби, мотиви й цілі певним чином супідрядні, взаємозалежні й взаємообумовлені [3]. Мотиваційна сфера, на думку О.Н. Леонтьєва, – ядро особистості.

Мотиваційну сферу особистості утворює система спонукань – мотивів, потреб, диспозицій, інтересів і т.д. Їх одночасно називають мотиваційними змінними, детермінантами, елементами, компонентами структури мотивації, або мотиваційних утворень.

У науковій літературі *мотиваційні утворення* класифікують за: а) факторами локалізації – зовнішні й внутрішні (об'єктивні й суб'єктивні); б) ступенем узагальненості предметного змісту – узагальнені й конкретно специфічні; в) мірою інтеріоризації мотивації – стійкі й нестійкі (у західній термінології – диспозиціональні й функціональні); г) станом мотивів – потенційні (латентні) і актуальні; д) обумовленість мотивів – особистісні й ситуаційні детермінанти.

Основним механізмом становлення мотивації на кожному віковому етапі вважається зміна об'єктивних умов життєдіяльності дитини, його відносин з оточуючими людьми і характеризується в літературі, як неузгодженість між реально займаним місцем у системі суспільних відносин і прагненням дитини змінити це місце.

Навчальну мотивацію вважають приватним видом мотивації, яка включена у певну діяльність, у конкретному випадку в навчальну діяльність. Навчальна мотивація визначається рядом специфічних факторів. Вона визначається самою освітньою системою, організацією освітнього процесу, суб'єктивними особливостями дитини яка навчається

(вік, стать, інтелектуальний розвиток і т.д.), суб'єктивними особливостями педагога й системи його відносин до учня.

Мотив і мотивація характеризуються можливістю й здатністю суб'єкта відображати навколишню дійсність. Отже, мотивація залежить від того, наскільки повно й об'єктивно відображена суб'єктом дійсність. На процес відображення можуть вплинути біологічні (фізичний або психічний недолік суб'єкта) і соціальні (недостатність знань про навколишні явища) фактори, а також особливі, нетипові умови і ситуації.

Психологи виділяють два типи мотивації й відповідні їм два типи поведінки: 1) зовнішньої мотивації й, відповідно, зовні мотивованої поведінки; 2) внутрішньої мотивації й, відповідно, внутрішньо мотивованої поведінки.

Зовнішня мотивація – конструкт для опису детермінації поведінки в тих ситуаціях, коли фактори, які її ініціюють і регулюють, перебувають поза особистістю. Досить ініціюючому й регулюючому факторам стати зовнішніми, як вся мотивація здобуває характер зовнішньої. Загальновизнаним є положення, що зовнішня мотивація, насамперед, заснована на нагородах, заохоченнях, покараннях, або інших видах зовнішньої стимуляції. Ці види зовнішньої стимуляції ініціюють і спрямовують бажане, або гальмують небажану поведінку. Найбільш яскраво зазначений тип мотивації представлено в психологічних теоріях.

Внутрішня мотивація – конструкт, що описує такий тип детермінації поведінки, коли ініціюючі й регулюючі його фактори виникають зсередини особистісного «Я» і повністю перебувають усередині самої поведінки. Внутрішня мотивація заснована на досягненні поставленої мети, через саму діяльність. Зовнішня й внутрішня мотивації можуть змінювати напрямок поведінки особистості. Зі зміною мотивації починається перехід до нової стадії вікового розвитку. Виділяють чутливі й критичні переломні етапи у розвитку мотивації в онтогенезі.

Істотне значення для нашого дослідження має когнітивна (пізнавальна) теорія мотивації, що розглядає мотивацію людської поведінки (діяльності) відповідно до пізнання. У рамках даної теорії вивчається мотивація досягнення й фантазії суб'єкта. Мотивація досягнення складається із двох конкуруючих тенденцій – остраху невдач і задоволення від успіху. Пізнання виступає як полімотивована діяльність.

Дослідження ієрархічної організації мотиваційної сфери людини відносяться до пізнавальної теорії мотивації.

Отже, аналіз літературних джерел показав, що поняття «мотив» є основним у дослідженнях мотиваційної сфери суб'єкта, базові поняття «мотив» і «мотивація» використовуються в різних аспектах. Теоретичне обґрунтування процесу виникнення й посилення мотивації засновані на знаннях й обліку всього набору потреб і організації умов які спрямовані на задоволення цих потреб. На формування й розвиток мотивації будь-якої діяльності впливають емоції й почуття. У педагогічному аспекті важливо в першу чергу простежити, як можна через діяльність впливати на формування мотивації. Для цього слід враховувати своєрідність прояву мотивації в навчальній діяльності особистості. Здійснення активного навчання вимагає від того хто навчається вмінь перевірити та оцінити себе, тобто виконання дій самоконтролю й самооцінки.

Висновок. Мотивація акумулює в собі всі чинники, що сприяють індивідуальному розвитку особистості і домінують у системі формування спрямованості на успішну навчальну діяльність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Асеев В.Г. Мотивация поведения и формирование личности / В.Г. Асеев. – М.: Мысль, 1976.
2. Божович Л.И. Мотивы учения у детей младшего школьного возраста / Л.И. Божович // Очерки психологии детей / под ред. А.Н. Леонтьева, Л.И. Божович. – М., 1950. – С.163-183.
3. Габай Т.В. Учебная деятельность и её средства / Т.В. Габай. – М.: МГУ, 1988.
4. Краткий психологический словарь / Л.А. Карпенко, А.В. Петровский, М.Г. Ярошевского. – М.: Политиздат, 1985.
5. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н. Леонтьев. – М.: Политиздат, 1975.
6. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – М., 1946.
7. Философский энциклопедический словарь / Е.Ф. Губский. – М.: Инфра-М., 1998. – С. 277.